

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
ТА СОЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

УДК 376.011.33 : 316.614-056.26

**ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСТУПНОСТІ ТА АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З
ІНВАЛІДНІСТЮ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В
ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Беспалько Маргарита, директор Комунальної установи «Інклюзивно-ресурсний центр» Лиманської районної ради Одеської області
ORCID: 0000-0002-9312-6758
E-mail: margarytabespalko@gmail.com

Кочубей Тетяна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
ORCID: 0000-0002-9104-8442
E-mail: udpu_tania@ukr.net

Коляда Наталія, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
ORCID 0000-0003-3623-6552
E-mail: koliada_n@ukr.net

Стаття приурочена проблемі доступності та адаптації дітей з інвалідністю в умовах інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти. Наголошено, що на сучасному етапі розвитку українського суспільства посилюється увага до формування гуманного ставлення до осіб з особливими потребами. Такий підхід потребує зламу стереотипів та оволодіння новими формами і методами роботи з дітьми з інвалідністю в освітньому процесі.

Виявлено, що навчання дітей з інвалідністю в умовах масових загальноосвітніх закладів є гострою проблемою для української держави, яка переживає етап становлення та недостатнього сприйняття педагогічної інновації не лише батьками, а й і самими педагогами. Встановлено, що освіта дітей, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку, ґрунтується на принципах виваженої педагогіки, орієнтованої на їхні потреби, що, відповідно, потребує певного забезпечення кадрового складу фахівцями вузького профілю, засобами та умовами надання психолого-педагогічної допомоги.

Закцентовано увагу на тому, що навчання в інклюзивних навчальних закладах є корисним для дітей з особливими освітніми потребами (з інвалідністю), дітей з типовим рівнем розвитку, членів їхніх родин і суспільства в цілому. Встановлено, що практика «залучення» дітей з інвалідністю повинна бути невід'ємною частиною національних планів щодо забезпечення освіти для всіх без обмежень, а організація умов для адаптації дітей з інвалідністю має стати невід'ємною складовою частиною педагогічної стратегії і, безперечно, нової соціальної та економічної політики. Аргументовано, що для цього необхідно провести кардинальну реформу загальноосвітніх навчальних закладів з урахуванням особливостей надання освітніх послуг дітям з інвалідністю.

Ключові слова: адаптація; діти з інвалідністю; діти з особливими освітніми потребами; доступність; заклади загальної середньої освіти; інклюзивна освіта; порушення психофізичного розвитку; соціалізація.

GENERAL PRINCIPLES OF ACCESSIBILITY AND ADAPTATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES UNDER THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION AT GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Bespalko Margaryta, Director of Municipal Institution "Inclusive Resource Center" of Lyman Council of Odessa region
ORCID: 0000-0002-9312-6758
E-mail: margarytabespalko@gmail.com

Kochubey Tetiana, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.
ORCID: 0000-0002-9104-8442
E-mail: udpu_tania@ukr.net

Koliada Nataliia, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.
ORCID 0000-0003-3623-6552
E-mail: koliada_n@ukr.net

The article is devoted to the issue of adaptation under the conditions of inclusive education of children with disabilities in a unified educational space, which is an irreversible process at the present stage of the development of society and its humanistic values. It is established that the realization of these conditions requires breaking down some stereotypes and mastering new forms of work by all participants of the educational process.

It is revealed that the education of children with disabilities in the conditions of mass secondary educational institutions is an acute problem for the Ukrainian state, which is experiencing the stage of becoming an insufficient perception of pedagogical innovation not only by parents but also by the teachers themselves. The education of children with needs of physical and mental development correction is based on the principles of balanced pedagogy, focused on the needs of children, which requires a certain level of staffing of specialists of a special profile, means, and conditions for providing psychological and pedagogical assistance.

It is emphasized that inclusive education is useful for children with special educational needs (with disabilities) as well as for children with typical development, family members and society as a whole. It is established that the practice of "involving" children with disabilities should be an integral part of national plans to achieve education for all without restrictions, and the organization of conditions for the adaptation of children with disabilities – an integral part of the pedagogical strategy and, undoubtedly, a new social and economic policy. It is argued that this requires a pivotal reform of secondary schools.

Keywords: adaptation; accessibility; children with disabilities; children with special educational needs; general secondary education institutions; inclusive education; psychophysical development disabilities; socialization.

Постановка проблеми. Система освіти в Україні розглядається як основа національного і духовного відродження суспільства. Тому її основне завдання полягає у вихованні покоління людей, які здатні оберігати та примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати незалежну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти.

Нині світовою тенденцією є прагнення деінституалізації та соціальної адаптації осіб з особливостями психофізичного розвитку. Тому і в українському суспільстві починає формуватися нова культурна й освітня норма – повага до людей фізично та інтелектуально неповносправних. Адже, згідно зі статутом Організації Об'єднаних Націй, Всесвітньою декларацією про права людини, діти з інвалідністю мають рівні права і можливості з іншими людьми. Прийняті Генеральною асамблеєю ООН Конвенція про права дитини та Декларація про права інвалідів визначили пріоритети в правах дітей з особливими освітніми потребами на освітні, медичні послуги та професійну підготовку і трудову діяльність. Кожна держава прагне привести у відповідність з міжнародними нормами власну законодавчу базу. Тому на сьогодні й українська держава посилила увагу до проблем дітей з інвалідністю, адже переважно саме ця категорія осіб має певні вади психофізичного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми освіти дітей з особливими потребами присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців: В. Вишемирського, Т. Ілляшенко, А. Колупаєвої, А. Нізової, Т. Логвіна, В. Мухіної, Л. Шипіциної та ін. Такі науковці як Т. Ілляшенко, А. Колупаєва зазначають, що головною умовою дитячого благополуччя є почуття захищеності батьківською любов'ю та адекватне сприйняття дитини оточенням. Кінцевою метою адаптації дітей з інвалідністю в інклюзивному середовищі є подальша їх інтеграція в соціумі [2, с.14–18].

Мета статті – розкрити шляхи адаптації в умовах інклюзивного навчання для подальшої соціалізації дітей з обмеженими функціональними можливостями та особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Одним із найактуальніших питань сьогоденної системи освіти в Україні є інклюзивна освіта для дітей з інвалідністю та особливими освітніми потребами у єдиному освітньому просторі. Кожна країна має свій досвід спеціального навчання таких дітей і пройшла різний шлях від – інтеграції до інклюзії.

До категорії «дітей з особливими освітніми потребами» відносимо такі дитячі групи: «діти з обмеженими можливостями здоров'я», «діти з особливостями психофізичного розвитку», «діти з інвалідністю». У науковій літературі існують різні класифікації, але найбільш поширеною у корекційній освіті є класифікація дитячих аномалій за видом порушення, оскільки саме з урахуванням цього визначається зміст і методи роботи з дитиною, обирається для неї певна форма організації навчання і виховання. Розглядаючи категорії порушень психофізичного розвитку, припускаємо, що саме ці діти матимуть певні труднощі та потреби в адаптації до навчання, а отже, вважатимуться особами з особливими освітніми потребами. Перелік таких порушень:

- виразні та сталі порушення слухової функції (глухі, слабочуючі, пізно оглухлі діти);

- виразні порушення зору (сліпі, слабкозорі діти);
- важкі мовленнєві порушення (діти-логопати);
- стійкі порушення інтелектуального розвитку на основі органічного ураження центральної нервової системи (легкого, помірнього, важкого ступенів);
- затримка психічного розвитку (діти із ЗПР);
- порушення опорно-рухового апарату (діти з вадами опорно-рухового апарату);
- емоційно-вольові розлади (діти з вадами емоційно-вольової сфери) та аутизм;
- комплексні порушення декількох функцій (сліпоглухі діти; діти, у яких вади зору, слуху, опорно-рухового апарату поєднуються із розумовою відсталістю).

Погоджуємося з думкою С. Томчук про те, що «проблема адаптації людей із особливими потребами до різних видів соціально значущої діяльності – одна з найактуальніших. Важливого значення набувають наразі дослідження, пов'язані з адаптацією особистості до навчальної діяльності у початковій і вищій школах, адже це найбільш складні періоди життєдіяльності особистості в онтогенезі» [9].

Під «особливими потребами» розуміємо принаймні три речі. З одного боку, це необхідність часом надзвичайно специфічних методів обстеження, навчання та комунікації (special education – спеціальної освіти або дефектології), реабілітації і працетерапії (physical & occupational therapy), особливого ставлення під час навчання. З другого боку, потрібні також спеціальні пристосування: допоміжні пристрої для ходьби, інвалідні візки, слухові апарати тощо, аж до складної комп'ютерної та медичної техніки, а також дотримання підвищених вимог до безбар'єрної структури та адаптації середовища. З третього боку, мається на увазі незахищеність таких дітей у соціальному плані. Адаптація до школи у такої категорії дітей відбувається зі значними ускладненнями, оскільки присутні значні мовленнєві порушення, а це важлива психічна функція, яка справляє провідний вплив на формування особистості, її мислення, відіграє вирішальну роль у регуляції поведінки та діяльності дітей на етапі адаптації.

За інтенсивним перебігом становлення інклюзивної освіти в Україні можна виокремити такі гуманістичні підходи до освіти, які базуються на принципах:

- природної соціалізації (залишити дитину в сім'ї);
- додаткових моделей спеціальної освіти, вибору батьками форм і видів майбутньої освіти;
- фінансування не школи за надані освітні послуги, а дитини, аби форму, рівень і напрямки послуг обирали її батьки.

Так у відповідності до чинного законодавства України, Закону України «Про освіту» (ст. 19, 20), Положення про інклюзивно-ресурсний центр, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. (зі змінами від 22.08.2018 р. № 617), дитина з особливими освітніми потребами має рівні права на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, у тому числі у закладах професійної (професійно-технічної) освіти та інших закладах освіти, які забезпечують здобуття загальної середньої освіти, шляхом проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини, надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг та забезпечення їх системного кваліфікованого супроводу.

Звернемо увагу на те, що маленькі діти переживають свої недоліки епізодично, але в процесі дорослішання переживання набувають інших якостей, вони стають нестерпними, та саме такі переживання припадають на шкільний вік, тому, на наш погляд, слід якомога раніше розпочинати виявлення подібних вад, проблем, робити аналіз їх причин і надавати кваліфіковану психолого-педагогічну допомогу. Саме за такою допомогою віднині можна звернутися до інклюзивно-ресурсних центрів (далі – Центри) в Україні. Кожен із батьків, які виховують дітей з інвалідністю, можуть отримати низку послуг, зокрема вивчення сильних сторін їхньої дитини фахівцями Центрів, визначення конкретних потреб адаптації до навчання, виховання, отримання правової підтримки та визначення оптимальних шляхів розвитку дитини.

Зокрема, порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України за № 872 від 15 серпня 2011 р., визначає вимоги до організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах з метою реалізації права дітей з особливими освітніми потребами на освіту за місцем проживання, їх соціалізації та інтеграції в суспільство, залучення батьків до участі в освітньому процесі в закладах загальної середньої освіти. Створення відповідних умов для навчання учнів з інвалідністю в закладах освіти обов'язково включає в себе питання «доступності». Адже ніхто не може користуватися правами людини, які гарантовані державою, якщо до них немає «доступу».

Наголосимо, що забезпечення «доступності» має вирішальне значення, оскільки воно безпосередньо впливає на користування всім спектром прав людини з інвалідністю. Доступність навколишнього середовища відіграє ключову роль у створенні інтегрованого суспільства, у якому особи з інвалідністю зможуть брати участь у повсякденному житті.

Забезпечення доступності навколишнього середовища для людей з інвалідністю, незалежно від типу інвалідності, буде сприятливим для всіх членів суспільства. Це вимагає усвідомлення наявних перешкод – як фізичних, так і пов'язаних зі ставленням із боку інших людей.

Зобов'язання України, яка ратифікувала Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю, щодо забезпечення принципу «доступності» включають в себе:

дотримання: держава повинна утримуватися від здійснення будь-яких дій, які створюють перешкоди для «доступу» до реалізації прав людей з інвалідністю;

захист: держава повинна запобігати порушенню прав людей з інвалідністю з боку третіх сторін. Наприклад, держава повинна вимагати від підприємств, які пропонують послуги для громадськості, не ухилятися від усунення бар'єрів, забезпечувати «доступ до послуг» людей з інвалідністю;

реалізацію: держава повинна вжити відповідні заходи на законодавчому, адміністративному, бюджетному, судовому та інших рівнях, які були б спрямовані на повну реалізацію прав людей з інвалідністю.

Держава має здійснити активні дії, які зазначені в положеннях, викладених у статті 9 Конвенції про права осіб з інвалідністю, тобто забезпечити «доступність» особам з інвалідністю, основними принципами якої є:

- безперешкодне переміщення по прилеглий території;
- місця для висадки та паркування автомобілів осіб з інвалідністю, схили в місці виїзду на тротуар;

- доступний вхід до будинків та споруд (сходи, пандус);
- широкі вхідні двері, достатня інсоляція при вході, відсутність бар'єрів, порогів;
- доступність до усіх приміщень у будинках та спорудах, на усіх поверхах (наявність ліфта тощо);
- наявність туалетів, у т.ч. пристосованих для осіб з інвалідністю;
- візуальна та звукова інформація.

Особливістю освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами є його корекційна спрямованість. Під корекційно-розвитковою роботою розуміємо комплекс заходів із системного психолого-педагогічного супроводження дітей з особливими освітніми потребами у процесі навчання, спрямованого на корекцію порушень шляхом розвитку пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери, мовлення та особистості дитини. Корекційно-розвиткова робота проводиться вчителями-логопедами, реабілітологами, сурдо-, тифло-, олігофренопедагогами, практичними психологами під час корекційно-розвиткових занять за напрямками відповідно до індивідуальних особливостей учнів.

Відповідно до індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності на кожного учня з особливими освітніми потребами складається індивідуальна програма розвитку, яка забезпечує індивідуалізацію навчання, визначає конкретні навчальні стратегії та підходи, не вилучаючи дитину зі шкільного середовища. Цінним у цьому напрямку роботи є Українсько-канадський проєкт «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні: тренінгові модулі» [10].

У численних психологічних дослідженнях наголошується на необхідності враховувати специфіку саме шкільної адаптації дітей із певними вадами. Адже ігнорування проблем адаптації осіб, що мають певні порушення, зумовлює труднощі у їхньому подальшому житті та спілкуванні. Більшість таких молодих людей не в змозі в майбутньому обрати собі до вподоби професію, визначитись у життєвому просторі, для деяких із них проблемним є встановлення контакту з іншими людьми тощо.

Як зазначає А. Нізова, «відхилення від норми здоров'я можуть зумовлювати серйозні адаптаційні проблеми в житті. Діти з наявними фізичними вадами (наприклад, інваліди з різним анамнезом, заїки) особливо легко травмуються. Некоректне поводження з ними призводить до глибокої життєвої трагедії» [7, с. 54].

З погляду В. Мухіної, акцент варто робити на «факторі місця», у цьому випадку – школі. Адже школа має допомогти адаптуватися дітям з інвалідністю та особливими освітніми потребами. Ми суголосні з думкою авторки про те, що саме «цей фактор посилює проблеми всієї пізнавальної діяльності дітей і позначається на шкільній успішності, специфіці їх міжособистісного спілкування». Тобто якщо вчасно не здійснити діагностику психофізичного розвитку дитини та не вибудувати план корекційного і психолого-педагогічного впливу на неї, то «поступово такі учні починають уникати спілкування, особливо з незнайомими для них людьми, відбувається певний невротичний розвиток особистості» [6, с. 71].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Адаптація дітей з інвалідністю та особливими освітніми потребами включає, у першу чергу, проведення діагностики реального стану психофізичного розвитку, після чого необхідно побудувати план корекційного та психолого-педагогічного впливу із

включенням певних аспектів: навчально-освітнього, професійно-освітнього, інтерактивного, комунікативного, соціально-статусного, рекреаційного, психологічного та інклюзивного, – і зреалізувати його, що в сукупності призведе до отримання кінцевої мети – адаптації дітей з інвалідністю з подальшою їх інтеграцією в соціум.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми спеціальної психології та педагогіки: зб. наук. праць / наук. ред. Вишемирський В.С. та ін. Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2005. 202 с.
2. Ілляшенко Т. Інтеграція дітей з освітніми потребами у загальноосвітньому навчальному закладі. *Психолог*. 2009. №10. С. 14–18.
3. Інклюзивний простір. Порадник для педагогів та батьків: навч.-метод. посіб. / укл. Логвін Т.В.Чернігів : Десна Поліграф, 2018. 188 с.
4. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія, Київ : Самміт-Книга, 2009, (Серія «Інклюзивна освіта»). 272 с.
5. Колупаєва А. Організаційно-педагогічні умови інтегрування дітей з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітній простір. *Дефектологія*. 2003. № 4. С. 10–12.
6. Мухина В.С. Детская психология : учебник для студентов пед. институтов. / Под ред. Л. А. Венгера. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Просвещение, 1985. 272 с.
7. Низова А.М. Острые углы в воспитании. Москва: Знание, 1985.
8. Синьов В. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні. *Дефектологія*, 2004. № 2. С. 6–11.
9. Томчук С.М. Теоретичний аналіз проблем адаптації дітей з особливими потребами до навчання у школі. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/424>
10. Українсько-канадський проєкт «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні»: тренінгові модулі. Київ, 2011. URL: www.education-inclusive.com

REFERENCES

1. Aktualni problemy spetsialnoi psykholohii ta pedahohiky (2005). V.S. Vyshemyrskyi (Ed.). Kherson : PP Vyshemyrskyi V. S., 202. [in Ukrainian]
2. Illiashenko T. (2009) Intehratsiia ditei z osvithnimy potrebamy u zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi. *Psykholoh – Psychologist*, 10, 14–18. [in Ukrainian]
3. Lohvin T.V. (2018) Inkliuzyvnyi prostir. Poradnyk dlia pedahohiv ta batkiv. Chernihiv : Desna Polihraf, 188. [in Ukrainian]
4. Kolupaieva A. A. (2009) Inkliuzyvna osvita: realii ta perspektyvy. Kyiv : Sammit-Knyha, (Seria «Inklyuzyvna osvita»). 272. [in Ukrainian]
5. Kolupaieva A. (2003) Orhanizatsiino-pedahohichni umovy intehruvannia ditei z osoblyvostiamy psykhofizychnoho rozvytku v zahalnoosvitnii prostir. *Defektolohiia – Defectology*, 4, 10–12. [in Ukrainian]
6. Mukhina B.S. (1987) Dytiacha psykholohiia. L.A. Venhera (Ed.). Moskva: Prosvitnytstvo. [in Ukrainian]
7. Nyzova A. M. (1985). Hostri kuty u vykhovanni. Moskva : Znannia. [in Russian]
8. Synov V. (2004) Nova stratehiia rozvytku korektsiinoi pedahohiky v Ukraini. *Defektolohiia – Defectology*, 2, 6–11. [in Ukrainian]
9. Tomchuk S.M. Teoretychnyi analiz problem adaptatsii ditei z osoblyvymy potrebamy do navchannia u shkoli. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/424> [in Ukrainian]
10. Ukrainsko-kanadskyi proekt «Inklyuzyvna osvita dlia ditei z osoblyvymy potrebamy v Ukraini» : treninhovi moduli (2011). Kyiv. URL: www.education-inclusive.com [in Ukrainian]